

Колодний А. М.

ДУХОВНІСТЬ УКРАЇНЦЯ В ЇЇ ХРИСТІЯНСЬКИХ ВИЯВАХ

Становлення і розвиток релігій підпорядковані етнічному процесові, виявляються лише в національних формах. Християнство поширювалося на українських теренах через національне осмислення його догматики й обрядовості, а відтак його конфесійні визначеності поставали тут як самобутні духовні явища.

Християнство — світова релігія. Як така, вона є наднаціональною, бо ж для неї немає ні елліна, ні іудея, ні варвара, ні скифа (Колос. 3, 11). Чи означає це, що воно негативне у своїх ставленнях щодо національних чинників?

Був час, коли Ісус Христос чужинців порівнював навіть із псами (Мф 15, 22—28; Мк 7, 25—30) й обмежував свою місію тільки тим народом, серед якого Він виріс і з яким Його в'язала віра в одного Бога. Проте з часом, відчувши сприйнятливості ставлення до свого вчення з боку чужинців-поганців і негативне — з боку іудеїв, Він наказує своїм учням проповідувати благу вість “по всьому світу, на свідоцтво всім народам” (Мф 27, 14), оскільки всі народи покликані до Царства Божого (Лк 10, 1). Цим була підірвана концепція “винятковості євреїв”.

Вчення Ісуса переросло вузьконаціональні рамки і стало світовим. Цим самим було висловлено негативне ставлення до націоналізму, який возвеличує один народ над іншим, веде до винародовлення інших, і утверджено націоналізм, побудований на прагненнях кожного народу до самостійності. Сходження Духу Святого на Апостолів, від чого вони “говорять новими мовами”, призвело до того, що організація Христової громади набула національного характеру. Тому на Трійцю в Церквах співають: “Мовами різними народів оновив Ти, Христе, Своїх учнів, аби ними проповідувати Тебе, Безсмертне Слово Боже”. Як свідчить Одкровення Іоана, Христос своїм благовістям нас “викупив Богові кров’ю Своєю з кожного племені і мови, і люду, і народності” (Одкр. 5, 9). В цьому контексті нового звучання набули слова, що немає ні елліна, ні іудея. Вони вже утверджували не наднаціональність вчення Христа, а рівність кожного народу

на його осягнення і форму цього осягнення, право кожного народу залишатися самим собою. Апостол Павло вже пише, що “коли хто про своїх ... не дбає, той віри відцурався, він гірший, ніж невірний” (I Тим. 5, 8). Апостоли в своїх Посланнях закликають вже не до любові у Христі, до його Церкви, а “перед лицем Церков”, підкреслюючи цим їх розмаїття і водночас рівність, можливість різних шляхів до Вічного.

Національні риси релігій формуються не під впливом якихось особливостей їх віровчень чи культу, а зумовлюються переважно конкретними історичними та географічними умовами життя тих народів, серед яких вони виникають чи поширюються, специфікою їхньої національної духовності. Як засвідчує історія, релігії (серед них і світові), незважаючи на міжнаціональний чи наднаціональний зміст багатьох із них, були підпорядковані етнічному процесові насамперед тому, що завжди могли виявлятися лише в національних формах, які відповідали духові нації, національній індивідуальності. Саме врахування християнством у своїй культовій практиці етнічних особливостей регіонів свого поширення було необхідною умовою, а то й запорукою його закріплення там.

Я не маю можливості тут детально розглянути кожний із чинників впливу на процес обрядотворення в їхній проекції на український етнос. Зауважу лише, що говорити про християнськість, а то й православність українців без відповідних застережень зовсім некоректно. По суті й понині в їхньому світобаченні й світоставленні зберігся значний пласт вірувань та обрядів ще з язичницьких часів.

Але визнаємо те, що ні українська церковна, ані суспільна історіографія ще не спромоглися

визначити риси самобутності української християнської обрядовості, яка в принципі є спільною для нашого православ'я і греко-католицизму, оскільки формувалася як єдина в перші століття буття Християнства на українських теренах і збереглася навіть за умови прийняття унії з Ватиканом церковними архієреями в 1596 році. Краківський католицький єпископ XII століття Матвій, пишучи до св. Бернарда в Клерво, зауважив, що “народ цей руський, що своїм великим числом дорівнює звіздам, не зберігає правил православної віри та установ правдивої релігії”, бо “не хоче уподібнитися ані до латинської, ані до грецької Церкви, але хоче бути окремо і від обох віддільно”¹.

Українців в обрядовідступництві в різні часи звинувачували як поляки та московити, так і свої “добротворці”. Навіть єрусалимський патріарх Досифей подав у 1686 році пораду московським царям не призначати українців на великі церковні посади в Московщині, “бо чи ісповідемо бути козаками православними, тільки многі мають вони розтлінні звичаї, яких звичаїв не подобає вчитися тамошнім православним”².

За зразками Візантійського і Московського Православ'я з метою забезпечення “чистоти Українського обряду” Російська Церква, після поглинення нею Київської митрополії в 1686 році, кілька разів (зокрема, в 1780, 1830, 1870 та ін. роках) проводила в Україні “чистку” церковних книг, практик і звичаїв. Зрозуміло, що критеріями цих “чисток” були не українські традиційні зразки православної обрядової практики, вироблені в перші століття становлення Християнства на наших теренах, а чужоземні еталони, далекі від притаманної нашому народові системи думання і діяння.

Нині, коли Українські Християнські Церкви дістали можливість відроджувати самобутність Українського Християнства, а II-й Ватиканський собор навіть зобов'язав свої Східні Церкви “повернутися до прадідних передань”, постало питання відтворити, на перший раз хоча б теоретично або описово, пошани гідну самобутність нашої рідної обрядовості. При цьому важливо мати на оці те, що наш народ з самих початків був ініціатором і суб'єктом появи та розвитку Української церковної обрядовості, а не лише її об'єктом, як цього хотіли його духовні окупанти, насаджуючи часто чужі обрядові зразки, обманюючи при цьому маси ідеями “канонічності”, “вселенськості” і т. п.

Подеколи можна почути й прочитати застереження, що Християнство як вселенська релігія — це космополітичне явище, а відтак надання йому національних рис є невиправданим актом. При цьому навіть обстоюється думка про

єднання християн України на основі якихось позанаціональних принципів. Не станемо тут вичленовувати явно українофобський підтекст цих суджень, нехтування очевидним — тим, що кожний народ, в тому числі й наш, засвоював Християнство за своїм національним розумінням. Вселенськість Християнства, як це вчать Діяння апостолів, не в тому, що Церква Ісуса Христа “має мову одну і слово одне”, а в тому, що його вчення стає надбанням усіх. Новозавітним принципом, а не якимсь там соборновстановленим канонічним правилом є думка: “Говорити про діла Божі мовою кожного народу” (Діян. 2, 11). Саме на ньому ґрунтується право кожного народу на існування своєї національної Церкви. Тому хоч за своєю сутністю Православ'я і є єдиним, але за зовнішніми виявами його Церкви мають бути національними. Уважне прочитання біблійних книг засвідчує, що під “мовою кожного народу”, якою слід говорити йому про діла Божі, є не лише рідні слова, а й рідні обрядові дієства, які, як і словесні символи, покликані духовно збагачувати людину.

Православ'я з'явилося і поширювалося на українських землях саме як Церква українського етносу зі своїм національним осмисленням його догматики й обрядодійства, організації і відправлення церковного життя, своєю системою свят, обрядів, молитов, проповідей тощо. За час автономного функціонування в структурі Константинопольського Патріархату (X—XVII ст.) Православ'я України пройшло складний процес онаціональнення. На основі аналізу великого масиву джерельного матеріалу дослідниками вичленовуються ті риси, які роблять Українське Православ'я самобутнім культурним витвором нашого народу. Ними є: соборноправність, демократичність, євангелістськість, національнісність, побутовість, софійність.

Українське Православ'я завжди відзначалося своєю відкритістю і толерантністю щодо інших обрядово-звичаєвих форм, допускало їх асиміляцію у свою обрядову практику. Користуючись думками Григорія Двоєслова, скажемо, тут засвідчувалося те, що розмаїття в обрядовості не знищує єдності віри. Кожний народ має право виражати своє ставлення до Бога відповідно до особливостей своєї душі. Так, ще Григорій Великий у 591 році писав з приводу кількості занурень у воду під час хрещення таке: “При єдиній вірі відмінність у звичаях св. Церкви не має значення”³.

Українська православність сформувалася насамперед на основі того, як наш народ на своєму буденному рівні свідомості сприймав Християнство. Відтак християнськість духовності українців має цілий ряд своїх особливостей.

Вони, зокрема, виражаються в наявності у їхньому віруванні своєї трійці — Ісуса Христа, Матері Божої і Святого Миколая з наданням переваг Марії-Богородиці як Цариці України. Таке сприйняття християнського догмату зумовлене певним утилітарно-вибірковим підходом до нього. Це — надія на заступництво й компенсацію за земні негаразди (тут — місія Ісуса Христа), освячення сімейного вогнища й місця жінки в ньому (тут — покровительство Марії-Богоматері), пошук сили, яка сприяла б життєвій, зокрема, господарській, діяльності (тут — приклад життя Святого Миколая).

Пошук Християнство по суті не дало нашим предкам свого розуміння поточного життя, навколишнього природного середовища, господарської діяльності, то народ продовжував його сприймати через культ традиційних божеств, яких поступово замінили з тими ж самими функціями, але вже з новими іменами, християнські покровителі. Якщо українець і сприймав дещо з Християнства, то знову ж пропускав його через сито свого практицизму, пошуків заступництва, морального імперативу. У свідомості українців Християнство поєднувалося з різними повір'ями, коріння яких сягали дохристиянських, язичницьких уявлень. По суті ще й до сьогодні у їхніх віруваннях збереглися культ предків, віра в домовиків, лісовиків і водяників. І хоч усталені за часів язичництва обряди вже не виконують свого магічного призначення і мають часто розважально-ігрові функції, але без них релігійність вважається невиповненою, незначущою.

Характерна риса релігійності українців — обрядовіство. Попри неглибоке знання змісту християнського віровчення, вони водночас прагнуть дотримуватися обрядів, розглядаючи їх як самодостатнє для своєї релігійності. Дотримання обрядів, участь у календарних святах усвідомлювалися нашим народом як вираження причетності до свого етносу, національного культурного творення. Саме закріплена обрядами спільність звичаїв була тією ланкою, яка зберегла єдність українства за умов його штучного поділу державними кордонами, а то й значного віддалення українців від свого автохтонного осередку. Згадаймо принагідно нашу канадську діаспору, яка подеколи зберегла в своєму побуті такі звичаї, що їх на матірній землі вже забули.

Специфічні історичні умови буття українства виключали чоловіків із господарської і побутової сфер сім'ї. На жінку покладали і догляд за дітьми й літніми батьками, і ведення домашнього господарства. Саме возвеличене становище жінки в Україні постало сприятливим ґрунтом поширення у нас культу Марії. Практично половина монастирів і храмів носять її ім'я, її зо-

браження — майже на всіх чудотворних іконах України. Ідеалізація подружнього життя, підхід до сім'ї як надприродно санкційованої співдружності, звеличування жінки-матері — ось що принесло Християнство в духовний світ українців. Водночас у ньому воно зустріло шанобливе ставлення до жінки як матері родини.

Українці дотримуються натуральних форм в описі й сприйнятті Божих іпостасей, Святих, вшановують Біблію як святиню попри поверхове знання її змісту. Пошана до священства поєднується у них з виразним антиклерикалізмом, несприйняттям ортодоксії християнства, абстрактного догматизування, з свободою релігійного мислення й діяння. Українці ніколи й нікому силою не нав'язували своїх вірувань, не були фанатиками щодо форми релігійності. Останню вони подеколи довільно міняли відповідно до своїх реальних життєвих потреб. Нашому народові притаманні також нехтування проповідуваним Християнством аскетизмом, певна байдужість до конфесійних відмінностей, навіть можливість задовольнити свої релігійні потреби в культовій споруді якоїсь іншої конфесії, а то й у домашніх умовах.

Релігійність українців — простонародна, а тому вона завжди зорієнтована на утвердження соціальної рівності й справедливості. Вона податлива також до поезії культу, схильна до поетично-урочистого релігійного настрою. Певно тому їхня побожність і не обмежується церковною обрядовістю, лише відвідинами храмових споруд, а й сповнена прагнення прилучитися до певних релігійних обрядових дійств на природі чи в колі сім'ї. Саме цим пояснюється те, що в багатьох обрядах і піснеспівах, пов'язаних з деякими християнськими святами, відсутні будь-які сліди власне Християнства. В них народ виражає свої самостійні помисли й потреби. Більше того, в деяких колядках навіть звучать анти-теїстичні ідеї, іронічно йдеться про Бога, який "десь загуляв", часто забуває нашу землю, не посилає їй дощу, не звертає уваги на прохання до нього.

Характерною рисою українців є насамперед те, що до життя, його складних перипетій вони ставляться із здоровим глуздом, як уроджені філософи. Їхню духовність характеризують не лише риси, які мають, сказати б, знак мінус. Їм притаманні також почуття власної гідності, волелюбство, лицарський дух і войовничість, сміливість і витривалість, привітність і поетичність. У цьому — відгомін впливів на духовний світ народу його козацької вдачі.

Саме завдяки їй він здобув ті риси, які виокремлюють його в східній християнській обрядовій групі. Ними є україномовна відправа бого-

служінь, український колорит різних святкових дійств, національний зміст релігійних пісень, колядок, щедрівок та гаївок, українські персонажі вертепів тощо. Східний обряд сприйняв з привнесеної християнської обрядовості те, що відповідало національній вдачі українського етносу, певною мірою узгоджувалося з його традиціями, могло вдовільнити його культурні потреби.

Український Східний обряд має свою особливу духовність, культуру й організацію. У ньому в знятому вигляді присутнє все Християнство — його віровчення і догмати, естетика й етика, вся християнська правдивість і благочесність, гармонійне поєднання ієрархічності з соборноправністю. Якщо в інших Східних Церквах обряд їхній є більш практичним, то в Українській Церкві він є виявом високих естетичних смаків народу, своєрідно витлумаченим містичним змістом Божого Слова.

Проте Український Християнський обряд — це не лише культова система, сформована на ґрунті Сходу, а й той своєрідно витлумачений містичний зміст Божого Об'явлення, який знаходить свій глибокий вияв у літургічному способі Богочинання. Він є насамперед своєрідним християнським світоглядом, створеним протягом століть у відповідних формах прославлення Всевишнього. Останнє, тобто прославлення, постає вже не як форма, а як зміст⁴.

Все це робить Східний обряд Українського Християнства найбільш досконалим у порівнянні з іншими варіантами Візантійсько-Східного обряду. Останнє певно що пояснюється тим, що українець не сприймає релігії через якусь систему її заідеологізованих богословських викладок, а через змістовно оформлену систему образів-символів. Іконопис, стінопис, архітектура, спів тут творять гармонійну цілісність. Український Схід чітко зорієнтований на символіку, яка пронизує всю його літургію та обрядовість. Але символом ним використовується не просто заради символу або ж данини тій традиції, від якої запозичений. При цьому врахована кордоцентричність релігійності українця. Саме релігійна система з глибокою за змістом символікою відповідає потребам його серця. Так, богослужіння за Східним Українським обрядом побудовані так, що вони обов'язково включають іконостас. Призначенням його є не лише можливість проводити перед ним як своєрідною Біблією в образах Богослужіння, а передусім утаємничення Святого Престолі⁵.

Український Східний обряд характеризує особливий підхід до людини, яка виступає в ньому не як представник маси, а як виокремлений

індивід, особистість. Якщо в західній літургії втілення і богоявлення Ісуса Христа розглядається як своєрідне приземлення Божого Сина, то Східний обряд навпаки — постає як піднесення і прославлення людини. В Литійній стихарі Різдва, на Великому Повечір'ї співають: “Сьогодні Бог прийшов на землю, а людина вийшла на небо”. Для Східних Церков Різдво Христове — не лише прихід Сина Божого на землю, просте сходження Його на рівень Людини, а й піднесення землі до неба, уподібнення людини Богові. “Небо і земля сьогодні з'єдналися через народження Христа,— співають у Східних Церквах.— Слава і хвала Тому, хто народився на землі й обожив істоту земнородних”.

Своєрідність українського християнського бачення поєднання неба і землі зумовила те, що наш Східний обряд допускає таке зміщення просторових і часових вимірів, завдяки якому події життя Ісуса Христа переносяться в сьогоднішній (“днес”). Відбувається його духовне уприсутнення на землі. Містичним способом Ісус щороку знову народжується в кожному з храмів. (“Христос народжується — славить, Христос з небес — зустрічайте!”,— звучить у них Богослужбовий гімн. Саме тому віруючі в Україні майже протягом всього січня радісно вітають один одного словами: “Христос рождається! — Славимо Його!”). Цим самим вони нібито засвідчують свою присутність при народженні Сина Божого, причетність до Його життя.

По-своєму витлумачені в Східному і Західному обряді й останні часи життя Ісуса. Якщо в Українській Східній традиції домінує культ воскресіння Спасителя, то в Західній — надто розвинутий культ Голгофи, містики Христових страстей. Хрест в останній виступає знаком терпіння і смерті, а не джерелом життя і символом воскресіння, як це має місце у Східній. Лише Східна традиція дає можливість під час пасхальних урочистостей співати: “Хресту Твоєму поклоняємося, Владико, і святе воскресіння Твоє славимо”.

Річ у тім, що до хреста слід підходити не як до знаряддя тортур і смерті. Таїнство хреста в тому, що він є передвісником світлого воскресіння. “Хрест без воскресіння — це трагедія, воскресіння без хреста — неможлива річ”,— слушно зауважує Є. Іванків (Іванків Є. Назв. праця.— С. 58). Адже Христос заради спасіння грішних добровільно прийшов на хрест, залишаючись при цьому володарем неба і землі. В Євангелії від Іоана читаємо такі слова Ісуса: “Кажу вам правду: краще для вас, щоб я відійшов. Бо коли не відйду, то Утішитель до вас не зійде”.

Тому всі муки і страждання Спасителя не слід розглядати в контексті співчуття фізичному, а

підходити до них як до зовнішнього вияву факту позбавлення людей їх першородного гріха, як вияв милосердя Сина Божого щодо кожного із нас. Христос на хресті — це не якась там нещасна людина, жертва жорстокої долі, а Владика, Господь слави. Якщо йти за Західною традицією до кінця, то хрест слід було б розглядати як шибеницю, а не символ слави і воскресіння Ісуса. Саме тому Східна Церква не звертається до латинського типу хреста-розп'яття з постаттю мертвого Спасителя, оскільки це — аспект Голгофи.

Протягом всього церковного року в Українській Церкві великі почесні віддаються Богородиці. При цьому виділяються три основні моменти святості Пречистої Діви — дівочість, богоматеринство і заступництво за нас.

В Українському Християнському обряді порівняно з Західним особлива увага приділяється саме Богоматеринству Діви Марії, її причетності до таємниці Боготілення. Тому в ньому Приснодіву іменують не інакше як Богородиця, Матір Божа. В католицькому ж обряді немає акцентації на богородичності матері Ісуса — Марії. В ньому вона зветься просто Дівою Марією.

Особливість вшанування Богородиці в Україні виявляється також у невіддільності цього від вшанування втіленого Бога, тобто Ісуса Христа. В Українській Церкві схилення перед Матір'ю Божою є не окремою формою побожності, а частиною богослужбових священних дійств. Вшанування в Східному обряді втіленого Бога немислиме без вшанування Пресвятої Богородиці й навпаки. Тому в Українській Церкві немає окремого культу Богоматері. В думках віруючих

вона постає найчастіше не в своїх сакральних якостях, описаних у новозавітній та богослужбовій літературі, а як моральний ідеал, мати-заступниця, та посередня ланка, без якої неможливе щасливе життя людини на землі.

Український Східний обряд — це здобуток нашої національної культури. Саме йому ми маємо завдячувати тим, що Українське Християнство зберегло свою самобутність, відвернуло своє златинщення й омосковлення, а наша Київська Церква залишилася окремою одиницею в християнському світі. Відтак завданням часу є відновлення в історичних Українських Християнських Церквах Східного обряду у всьому розмаїтті його форм. Водночас потребує ґрунтовного релігієзнавчого і богословського дослідження генеза і зміст Візантійсько-Українського Східного обряду з тим, щоб відродити те з нього, що в наш час може мати життєдайну силу і не є віджилою архаїкою, що відповідає особливостям сприйняття українцями Християнства у свій духовний світ.

Відтак відродження Української Православної Церкви — це не просто організаційне об'єднання наявних в Україні православних Церков чи зміна вивіски в їх назві, навіть не перехід на українську мову в богослужінні. Цей процес передбачає насамперед утвердження нашої національної християнської традиції, вибудову саме Української Помісної Церкви, яка може бути суттєво відмінною від тієї Російської, яка століттями насаджувалася на наших теренах і ще часто хибно сприймається як відповідна духовності українства.

¹ Записки Чину Святого Василя Великого.— Т. IV.— С. 481.

² Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви.— Нью-Йорк, 1956.— Т. 2.— С. 253.

³ Цит. за: Волконский А. Католичество и священное предание Востока.— Париж, 1933.— С. 34.

⁴ Див.: Іванків Є. Український Християнський Схід.— Чикаго, 1992.

⁵ Див.: Липський Б. Духовість нашого обряду.— Нью-Йорк — Торонто, 1974.— С. 69, 93.

Colodny A. M.

SPIRITUALITY OF UKRAINIAN IN ITS CHRISTIAN DISPLAYS

Analyzing process of spreading of a christianity in Ukraine the author opens the thesis that the development of religions is shown only in the national forms.